

INGE LUKSAITE

PIRMOJO KONSTANTINO SIRVYDO ŽODYNO PAVADINIMAS

K. Sirvydo parengtų lietuvių kalbos žodynų pirmųjų dviejų leidimų pavadinimai nežinomi. Vienintelis surastas pirmojo leidimo egzempliorius, pasirodęs apie 1620 m., neturi titulinio puslapio ir pradžios, o antrojo, 1631 m. leidimo šiuo metu nežinome nė vieno egzemplioriaus. 1620 m. ir 1631 m. leidimų žodynai vadinami trečiojo (1642 m.) ir ketvirtąjo (1677 m.) leidimų pavadinimais, spėjant, kad jie galėjo būti tokie patys. Pirmojo žodyno pirmojo leidimo datą — apie 1620 m. — nustatė ilgametis žodyno tyrinėtojas K. Pakalka iš defektinio egzemplioriaus vandenženklų¹.

K. Pakalka bandė rekonstruoti pirmojo žodyno pavadinimą ir priėjo išvadą, kad šis žodynas negalėjo būti vadinamas „Clavis“. Jis spėjo, kad pavadinime turėjo būti populiariausias žodis, reiškiantis žodyną, — „dictionarium“. Tyrinėtojo nuomone, žodynas turėjo būti vadinamas „Dictionarium trium linguarum“².

Tyrinėjant XVII a. asmenines bibliotekas, pavyko rasti Salomono Risinsko (gimimo metai nežinomi — mirė 1626 m. lapkričio 18 d.) bibliotekos sąrašą, kuriame minimas anoniminis žodynas — „Lenkų-lotynų-lietuvių kalbų aruodas“. Kokia knyga nurodyta šiame įrašė? Tai gali padėti nustatyti žinios apie bibliotekos savininką ir jos sudarymo būdą.

Šią biblioteką surinko Salomonas Risinskas — protiniu darbu duoną sau pelnęs inteligentas, poetas, filologas, paremiologas, Kristupo Radvilo Perkūno sūnaus, taip pat Kristupo ir anūko Jonušo pedagogas, reikalų patikėtinis. Nuo 1597 m. iki mirties savo gyvenimą jis susiejo su Vilniaus ir Lietuvos visuomeniniu gyvenimu. S. Risinsko bibliotekoje buvo apie 1000 tomų, daugybė filologinio pobūdžio knygų³. S. Risinskas pats mokėjo daug kalbų, mokė jų savo auklėtinius ir todėl ypač daug dėmesio skyrė kalbiniams veikalams: turėjo 8 gramatikas ir 13 lotynų, graikų, hebrajų, vokiečių, lenkų ir kitų kalbų (daugiakalbių) žodynų (iš viso 15 egzempliorių). Prieš mirtį savo biblioteką surašė tokia tvarka, kokia knygos stovėjo lentynose, sustatytos pagal formatą. Įrašė Nr. 290⁴ nurodytas žodynas „Promptuarium dictionum Polonicarum Latinarum et Lithuanicarum“ yra tarp 8 formato knygų. Įrašė žodyno sudarytojo pavardę nenurodyta, tačiau yra rimto pagrindo manyti, kad šis įrašas nusako K. Sirvydo pirmojo žodyno leidimo (apie 1620 m.) pavadinimą, kadangi S. Risinskas

¹ Pakalka K. K. Sirvydo „Dictionarium trium linguarum“ // Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. V., 1979. P. 21—27.

² Pakalka K. Apie K. Sirvydo žodyno pirmojo leidimo pavadinimą // Iš lietuvių kalbotyros istorijos. V., 1980. P. 97—100.

³ Lukšaitė I. Salomono Risinsko bibliotekos Vilniuje sąrašas // Iš Lietuvos bibliotekų istorijos. V., 1984; Lukšaitė I. Kaip vadinosi pirmasis K. Sirvydo žodynas // Literatūra ir menas. 1982. Sausio 1.

⁴ Įrašo numeris nurodo S. Risinsko bibliotekos sąrašo eilės numerį.

mirė 1625 m. ir tų metų pradžioje buvo baigta rinkti jo biblioteka, o jokio kito žodyno, kuriame būtų lietuvių kalba, bibliografijos nežino. Tad šis įrašas gali aprašyti tik tą K. Sirvydo pirmojo žodyno pirmąjį leidimą, kurio išlikęs vienintelis defektinis egzempliorius ir jo pavadinimo nežinome.

Kyla klausimas, ar S. Risinskis tiksliai aprašė knygų pavadinimus, kadangi įrašuose nebuvo pateikiamas bibliografinis (šių dienų supratimu) knygų aprašas. Surašydamas savo biblioteką, S. Risinskis pateikė sutrumpintą knygos pavadinimo aprašymą, o dažnai ir autorių, sudarytoją, leidėją ar komentatorių, formatą, kainą. Nenurodė leidimo metų. Identifikavus kai kurių bibliotekos knygų teminių grupių (pvz., susijusių su klasikine filologijos raida, antikos literatūros bei patarlių rinkinių) pavadinimus ir palyginus juos su S. Risinskio duotuoju aprašu, matyti, kad, nusakydamas pavadinimus, S. Risinskis tiksliai nurodė pagrindinį leidinio pobūdį apibūrinančią žodį: „Tractatus“, „Opera“, „Grammatica“, „The-saurus“, o antikos laikų veikalų — autorių, leidėją ar komentatorių ir pagrindinį veikalą pavadinimo žodį, pavyzdžiui, „Germania Cornelii Taciti“. Tad galima tvirtinti, kad keliose jau ištirtose bibliotekos knygų teminėse grupėse knygų pavadinimų aprašymai yra visai nedaug nutolę nuo tikrojo knygos pavadinimo.

Atidžiau panagrinėkime, ar tikslus įrašo Nr. 290 „Promptuarium dictionum Polonicarum Latinarum et Lithuanicarum“ pavadinimo aprašymas. Šis įrašas priklauso teminei žodynų grupei. Pavadinimą sudaro keli elementai: pagrindinis žodis „promptuarium“ (aruodas) ir antrasis elementas — nurodyta kalbų eilė — „dictionum Polonicarum Latinarum et Lithuanicarum“. Pabandykime nustatyti visos teminės knygų grupės — žodynų — pavadinimų pagrindinių elementų užrašymo tikslumą. Kaip buvo minėta, bibliotekoje buvo 13 žodynų (iš viso 15, kadangi 2 žodynų buvo po 2 egzempliorius). Čia buvo surinkti graikų-lotynų, hebrajų-lotynų, daugiakalbiai, lotynų-vokiečių ir, atvirkščiai, lenkų-vokiečių, lenkų-lotynų kalbų žodynai.

Pavyko identifikuoti visų 12 (be K. Sirvydo knygos) S. Risinskio bibliotekoje buvusių žodynų pavadinimus, todėl bus galima palyginti, ar tiksliai sąrašo sudarytojas juos aprašė.

Žemiau pateikiama S. Risinskio bibliotekos sąrašo eilės tvarka buvusių žodynų aprašo forma, o eilute žemiau — galimų sutapatinti knygų pavadinimai. Tapatinant atsižvelgiama į autorių (kur jis nurodytas, o kur ne — nustatomas), į pavadinimo artumą aprašo formuluotei, formatą. Jei galima sutapatinti kelias knygas, nurodomi jų pavadinimai; jei buvo keli leidimai, jie pateikiami sutrumpinta forma.

Nr. 90. *Lexicon Graeco Latinum* n. 2°. 10 auksinų.

Lexicon Graeco-Latinum, cui etymologiae vocum accesserunt. Basileae, off. Valderiana, 1541,

Saltinis: Adams H. T. I. P. 349⁵.

⁵ Čia ir toliau šia santrumpa nurodoma bibliografija: Adams H. M. *Catalogue of Books printed on the Continent of Europe, 1501—1600 in Cambridge Libraries*. T. 1, 2. Cambridge, 1967.

Lexicon Graeco-Latinum. Ed. S. Gryneus. Coll. 1526. Lugduni apud Joannem Frellonium, 1553. 2°.

Saltinis: Adams H. T. I. P. 349.

Pastaba. XVI—XVII a. graikų-lotynų ir lotynų-graikų kalbų žodynai buvo labai populiarūs, dažnai leidžiami ir panašiais pavadinimais, todėl S. Risinskio teiktą aprašymą galima pritaikyti ir kitiems panašaus pavadinimo leidiniams.

Nr. 110. Glossarium Graecobarbarum Mersii [Meursii]. 4°. 5 auksinai.

Joannis Meursii Glossarium Graeco-barbarum... in quo... vocabula quinque millia quadringenta. Lugduni Batavorum apud Ludovicum Elzevirium, 1614. 4°.

Saltinis: Maskvos viešoji valstybinė biblioteka.

Nr. 128. Dictionarium trium linguarum. 4°. 5 auksinai.

Volckmar Mikolaj. Dictionarium trium linguarum Latine, Germanicae et Polonicae... Dantisci, impressum typis Martini Rhodi, 1605. 4°. Pakartotinai leistas 1613, 1623, 1624 m.

Saltinis: Estreicher K. T. 33. P. 259—260⁶.

Pastaba. Tokiu pat pavadinimu leisti J. Murlimijaus žodynai buvo mažesnio formato, tačiau S. Risinskis, atrodo, knygas surašė atsižvelgdamas į įrišimą, o ne į leidybinį formatą.

Dictionarium trium linguarum Joannis Murellii. Cracoviae, typis Antonii Wosinski, 1623. 8°.

Saltinis: Estreicher K. T. 22. P. 635.

Nr. 165. Dictionarium Latino Germanicum. 4°. 3 auksinai.

Dasypodius Petrus. Dictionarium Latino Germanicum et vice versa Germanicolatinum ex optimis Latinae linguae scriptoribus concinnatum... auctore Petro Dasypodio. Argentorati, excudebat Theodosius Rihelius, [1592]. 8°.

Saltinis: Lietuvos MAB, šifras V-16 / I-1510.

Dasypodius, Petrus. Dictionarium Latino-germanicum, et Germanicolatinum. Argentorati, apud Vendelinum Rihelium, 1540. 8°. Pakartotinai 1541.

Saltinis: Adams H. T. I. P. 339.

Nr. 283, Nr. 529. Nomenclator Hadriani Junii. 8°. 3 auksinai.

Nomenclator Hadriani Junii et Orthographia Aldi Manucii. 8°. 1 auksinas 10 grašių.

Nomenclator omnium rerum propria nomina variis linguis explicata indicans... Hadriano Junio... auctore. Antverpiae, ex officina C. Planti-

⁶ Čia ir toliau šia santrumpa nurodoma bibliografija: **Estreicher K.** Bibliografia polska. T. 12—33. Krakow, 1891—1939.

ni, 1567. 8°. Pakartotiniai leistas: Antverpiae, 1583, Francofurti apud Joannem Wechelium et Petrum Fischerum consortes 1591, 1596.

Saltinis: Adams H. T. I. P. 595.

Nomenclator communium rerum propria nomina galico idiomate indicans... auctore Hadriano Junii... Duaci, J. Vewliet, 1608. 12°.

Nomenclator octolinguis omnium rerum propria nomina continens, ab Adriano Junio antehac collectus, nunc vero renovatus... Genevae, exudebat J. Stoer, 1602. 8°. Pakartotiniai leistas: Lugduni, 1606; Parisiis, 1606; Genevae, 1619.

Saltinis: Catalogue general... de la Bibliotheque Nationale. T. 79. P. 1151, 1152⁷.

Nr. 294. Calepin skrocony. 8°. 1 auksinas 10 grašių.

Ambrosius Calepinus Passeratii sive linguarum novem... dictionarium. Lugdunum Batavorum in bibliopolio Abrahami Commelini [sine anno]. 4°.

Saltinis: Catalogue general... de la Bibliotheque Nationale. T. 22. P. 651.

Pastaba. Gali būti ir kuris nors kitas, XVII a. Kalepino naujų kalbų žodyno perdirbiny. XVI a. leidimai buvo leidžiami 2° formato.

Nr. 407. Dictionarium sex linguarum. 8°. 10 grašių.

Ambrosius Calepinus. Dictionarium hexaglossum una cum G. Gesneri onomastico Lat., Grec., Ital., Fr., Span., et Ger. Basileae, ex off. Henricpetrina, 1568. 2°.

Saltinis: Adams H. T. I. P. 225.

Pastaba. S. Risinskio nurodytasis ir bibliografijose minimos knygos formatai neatitinka. Nustatydamas formatą, S. Risinskis negalėjo taip ryškiai suklysti. Reikia manyti, kad S. Risinskis turėjo XVII a. leidinį (tada buvo leidžiamos knygos mažesniais formatais), kurio nepavyko rasti bibliografijose.

Nr. 472 ir 532. Thesaurus linguae Sanctae Santis Pagnini. 8°. 2 auksinai ir 1 auksinas.

Thesaurus linguae Sanctae... Sancte Pagninio Lucensi auctore [Parisiis], ex off. Roberti Stephani, 1561. 4°.

Saltinis: Lietuvos MAB, šifras V—16 / 1—1367.

Pagninus, Sanctes. Thesaurus lingue Sanctae. Paris, ex off. Roberti Stephani, 1558. 4°.

Saltinis: Adams H., T. 2: P. 37.

Nr. 587. Synonima Serrani Germanico Latina. 8°. 20 grašių.

Serranus Johannes (Serres Jean de). Synonimorum libellus, ex optimis Latinae et Graecae lingue scriptoribus congestis. Auctore Johan.

⁷ Čia ir toliau šia santrumpa nurodoma bibliografija: Catalogue general des livres imprimés de la Bibliotheque Nationale. T. 22, 79, 170. Paris, 1928, 1931, 1947.

Serrano. Norinbergae, excudebat Ulricus Neuberus et Haeredes Johannes Montani, 1564. 8°.

Saltinis: Valstybinė Saltykovo Sčedrino biblioteka. Sifras 7. LV. 7/51. Tuo pačiu pavadinimu leista: Nurnbergiae, 1559. 8° ir Coloniae, 1571. 8°.

Saltinis: Catalogue general... de la Bibliotheque Nationale. T. 170. Nr. 630. Wokabularz polski y niemiecki. 8°. 16 grašių.

Wokabularz rozmaitych sentencyi y potrzebnych, polskym y niemiecckym mlodziencom. Na pozytek teraz zebrany. Ein Vokabularz mancherley schöner und notwendigen Sententien, der Polnischen und Deutschen Jugent zu nutz zusammengetragen. Krolewicz, Jann Daubmann, 1558. 8°. Pakartotiniai leista to paties formato: Krolewicz, 1566, 1580, 1595, 1607; Dancig, 1607; Torn, 1590, 1611; Breslau, 1615.

Saltinis: Estreicher K. T. 33. P. 235—238.

Nr. 649. Synonima Polonico Latina. 12°. 1 auksinas.

Brzewicki Lukasz Symon. Synonima latina ex varibus authoribus colata. Polonicae et Latinae. Cracoviae, 1602. 8°.

Saltinis: Estreicher K. T. 13. P. 395.

Nr. 804. Calepinus in decem linguarum. Formatas nenurodytas. 10 auksinų.

Calepinus, Ambrosius. Dictionarium decem linguarum. Lugduni, 1586. 2°.

Saltinis: Adams H. T. 1. P. 226.

Calepinus, Ambrosius. Dictionarium decem linguarum nuper hac postrema editione quanta maxima fide ac diligentia fieri potuit accurate emendatum multisque partibus cumulatam, et aliquot milibus vocabulorum locupletatum. [s.l.]. 1594. 2°.

Saltinis: Estreicher K. T. 14. P. 16—17.

Palyginus šiuos bibliotekos knygų aprašymus su tikraisiais knygų pavadinimais, paaiškėjo, kad S. Risinskis tiksliai užrašė pagrindinius žodynų pavadinimo žodžius: „lexicon“ (1), „glossarium“ (1), „dictionarium“ (3), „nomenclator“ (1), „synonima“ (2), „vokabularz“ (1), „thesaurus“ (1), kelis žodynus apibūdino labai populiariaus autoriaus pavarde — Calepinus (2). Mums rūpimą žodyną nusakė žodžiu „promptuarium“. Remiantis šiuo palyginimu, galima daryti išvadą, kad ir K. Sirvydo žodyno pavadinimo žodį bibliotekos aprašinėtojas bus tiksliai rašęs. Vadinasi, pirmojo K. Sirvydo žodyno 1620 m. leidimo pavadinime turėjo būti žodis „promptuarium“. Reikia sutikti su K. Pakalkos nuomone, kad žodynams apibūdinti populiariausias žodis buvo „dictionarium“, tačiau „promptuarium“ pasitaikydavo ir Vakarų Europos, ir Lenkijos-Lietuvos leidžiamų žodynų pavadinimuose. Beveik vienu metu su aptariamuoju K. Sirvydo žodynu 1621 m. buvo išleistas G. Knapsko žodynas „Thesaurus polonolatinograecus seu promptuarium linguae latinae et graecae polonorum usum accommodatum“. Antrąjį pavadinimo dalis rodo žodžio

„promptuarium“ populiaramą. Be abejo, K. Sirvydas žinojo apie rengiamą G. Knapskio žodyną — abu jie buvo to paties ordino nariai: 1583 m. Vilniuje Knapskis įstojo į ordiną, čia 1589—1597 m. klausė teologijos.

Tik 7 iš 12 žodynų S. Risinskis nurodė sudarytojų pavardes: Ambrozijus Kalėpinas (2 knygos), Sanktus Pagninas (2 knygos), Johanas Meursijus (1 knyga), Johanas Seranas (1 knyga), Junius Andrianas (2 knygos). Peržvelgus žodynus, kurių sudarytojai nenurodyti, paaiškėjo šitoks užrašymo dėsningumas: kataloguotojas nenurodė tų žodynų sudarytojų, kurių viena iš kalbų buvo tautinė šnekamoji kalba, t. y. vokiečių arba lenkų. Nenurodyti P. Dasypodijus (vokiečių), M. Folkmaras (vokiečių, lenkų), G. Knapskis (lenkų), L. Bžezvickis (lenkų). Suprantama, kad vadovaujantis tokia logika ir K. Sirvydo pavardė įrašė nenurodyta, tačiau tikrajame knygos pavadinime ji galėjo būti, kadangi kai kurių iš aptartųjų žodynų autoriai buvo nurodyti titulinuose puslapiuose.

Trečiasis žodynų pavadinimų elementas — kalbų eilė. Visų 12 identifikuotų žodynų aprašuose S. Risinskis kalbų eilę nurodė tiksliai, tačiau kyla klausimas, ar šis elementas buvo pavadinime. K. Sirvydo žodynui bibliotekos sąrašas nurodyta šitokia kalbų eilė: lenkų-lotynų-lietuvių. Ji atitinka realią 1620 m. ir 1642 m. leidimų kalbų eilę, tačiau 1642 m. žodyno pavadinime „Dictionarium trium linguarum in usum studiosae iuventutis“ kalbų eilė nenurodyta. Galima būtų manyti, kad S. Risinskis įrašė nurodė ne pavadinimo elementą, o žodyno turinio esmę. Tam priešitaraujančių duomenų nėra. Antai XVIII a. bibliografiui N. Sotvelas ir S. Rostovskis, vieni iš pirmųjų paminėję K. Sirvydo žodyną, nurodė kalbų eilę pavadinime, tačiau žodyną vadino „dictionarium“. Antra vertus, pagrindinis pavadinimo žodis „promptuarium“, t. y. „aruodas“, reikalauja paaiškinti, „kieno aruodas“. Pagaliau, dauguma žodynų pavadinimų nurodo kalbų eilę. Todėl ir K. Sirvydo žodyno pavadinime galėjo būti nurodyta kalbų eilė, tačiau tai nėra tikra.

Pavadinimą „Promptuarium“ galima versti į lietuvių kalbą akademišku stiliumi — „vadovas“, „vadovėlis“, tačiau, regis, XVII a. šis žodis buvo vartojamas kitu stilistiniu atspalviu. Įrikiavę į kontekstą „clavis“, „thesaurus“, „promptuarium“, pastebime, kad tuo metu knygų pavadinimai stengėsi apibūdinti turinį vaizdu — „raktas“, „lobynas“, „aruodas“, o tai buvo būdinga tuo metu jau besiformuojančiam barokui. Tad ir mums, verčiant pavadinimą, vertėtų tą vaizdumą išlaikyti.

Visa apžvelgus, galima tarti, jog yra didžiai tikėtina, kad K. Sirvydo 1620 m. žodynas buvo pavadintas „Promptuarium dictionum Polonicarum Latinarum et Lithuanicarum“, t. y. taip, kaip jo pavadinimą buvo užrašęs S. Risinskis. Žinoma, kategoriškai teigti to, iki nebus surastas nors vienas knygos egzempliorius su išlikusiu titulinu lapu, negalima.

Ta aplinkybė, kad 1620 m. žodynas buvo išleistas kitu pavadinimu nei 1642 m. žodynas, paremia K. Jablonskio ir V. Urbučio nuomonę, kad K. Sirvydas parengė du žodynus: 1620 m. knygą, turėjusią savo pavadi-

⁸ Jablonskis K. Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. V., 1973. P. 315; Urbutis V. Pirminis lietuvių kalbos žodynas ir keletas jo retų žodžių // Baltistika. 1967. T. 3(2). P. 209—218.

nimą, savo atskirą prototipą žodžių registrui sudaryti (M. Folkmaro-Fontano žodynų registrą), ir 1642 m. „Trijų kalbų žodyną“, kurio prototipas buvo G. Knapskio žodyno žodžių registras. Pirmojo žodyno pavadinimą reikėtų versti „Lenkų-lotynų-lietuvių kalbų aruodas“, o antrojo — „Trijų kalbų žodynas“. Ar 1631 m. K. Sirvydo žodynas jau buvo išlikusio 1642 m. žodyno pirmasis leidimas, tebėra neaišku, kol nerastas sveikas jo egzempliorius.

Lietuvos istorijos institutas

Įteikta 1993 m. kovo 16 d.

INGE LUKSAITE

THE TITLE OF THE FIRST DICTIONARY BY K. SIRVYDAS

S u m m a r y

The title of the first dictionary by K. Sirvydas published about 1620 is not known as the only copy survived of it is defected. In the library list N 290 made by the famous culture figure S. Rysinski (date of birth unknown — november 18, 1625) the description of the dictionary title is given „Promptuarium dictionum Polonicarum Latinarum et Lithuanicarum“. After the identification of all present descriptions of the dictionary titles and the comparison with the authentic ones it was determined that in all descriptions S. Rysinski had exactly marked the main word of the title. The dictionary had to be „promptuarium“ („the granary“). The persons who compiled the dictionary S. Rysinski noted only for the Latin and Greek languages. He did not note them for the dictionaries of national languages. It's not clear whether the name of K. Sirvydas was written in the title. The description bears the sequence of languages but it also can point out the structure of the dictionary but not the title. The conclusion might be drawn that the dictionary by K. Sirvydas of 1620 had a title „Promptuarium dictionum Polonicarum Latinarum et Lithuanicarum“ („The Granary of the Polich, Latin, Lithuanian Languages“). One more argument may support the thought that the dictionary of 1620 by K. Sirvydas was the first dictionary (with its own title and word register) and the dictionary of 1642 „Dictionarium trium linguarum“ was the second (with different title and separate register). It is not clear to which dictionary should the publication of 1631 be attached, until a copy of this publication would be found.